

Юлія Грiбнiк
(Iвано-Франкiвськ)

СПЕЦИФiКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПРОЦЕСIВ У ТЕРМIНОЛОГIЇ ГЕОДЕЗIЇ ТА КАДАСТРУ

Розглянуто лексико-семантичнi поля та лексико-семантичнi групи термiнологiчних одиниць геодезiї та кадастру. Здiйснено аналіз парадигматичних вiдношень у межах досліджуваних лексико-семантичних полiв, якi включають явища полiсемiї, метафоризацiї, метонiмiї, омонiмiї, синонiмiї, антонiмiї та гiпонiмiї.

Ключові слова: *лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, ядро поля, периферія, полiсемія, метафоризацiя, метонiмiя, омонiмiя, синонiмiя, антонiмiя та гiперо-гiпонiмiя.*

Рассмотрены лексико-семантические поля и лексико-семантические группы терминологических единиц геодезии и кадастра. Осуществлен анализ парадигматических отношений в рамках исследуемых лексико-семантических полей, содержащих явления полисемии, метафоризации, метонимии, омонимии, синонимии, антонимии та гиперо-гипонимии.

Ключевые слова: *лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа, ядро поля, периферия, полiсемия, метафоризацiя, метонимия, омонимия, синонимия, антонимия та гiперо-гiпонимия.*

The article deals with the study of lexical and semantic fields, lexical and semantic groups of geodesic and cadastral terminological units and the analysis of paradigmatic relationships within the lexical and semantic fields under study. One of the main factors of the language systematic nature is the existence of thematic, lexical and semantic groups and fields, which consist of words, word combinations and other lexical (or terminological) units. According to O.V. Bondarenko lexical and semantic field is a field of polynuclear nature, the centre of which is a nuclear, surrounded by peripheries. These fields are constructed by limited (microfield) and extended (macrofield) number of units. The lexical and semantic field is the biggest pragmatic unit, a system of words combined on the basis of common content and reflect the conceptual, objective and functional similarity of the phenomena they denote.

It should be noted that within lexical and semantic fields lexical and semantic groups can be singled out. According to O. S. Ahmanova semantic group is a class of words within a certain part of speech, which have the same meaning. It is also considered to be a system of nomenclatural units, combined on the basis of a certain internal structure. Terminological units, as any other elements of speech, are characterized by having a systematic character, which is based on paradigmatic and syntagmatic semantic relationships. The main paradigmatic relationships within lexical and semantic fields under study include: phenomena of polysemy, metaphoric process, metonymy, homonymy, synonymy, antonymy and hypero-hyponymy.

Key words: *lexical and semantic field, lexical and semantic group, core of a field, periphery, polysemy, metaphoric process, metonymy, homonymy, synonymy, antonymy and hypero-hyponymy.*

На початку ХХ століття в лінгвістиці набув значного поширення новий підхід до вивчення мови, який базувався на дослідженні лексики як системи й викликав значний інтерес до більш глибокого аналізу семантичних зв'язків між словами з метою інвентаризувати лексичні мікросистеми, як загальномовні, так і термінологічні.

Питаннями значення слова, його будови, типів та способів зміни значень лексичних одиниць займалися В. В. Виноградов, І. В. Арнольд, М. А. Кронгауз, Н. В. Нікуліна, С. В. Семчинський, А. А. Уфимцева та інші. Закономірності семантичних зв'язків між словами і системний характер лексики досліджували: С. В. Бронських, М. М. Покровський, О. О. Потебня, Г. Р. Мейер, Й. Тріп та інші. Тематичні і лексико-семантичні групи лексем були в центрі уваги таких мовознавців: Ю. Д. Апресяна, С. І. Бахтіної, О. В. Бондарка, І. В. Домбровської, Н. Д. Іванової, Ю.С. Кійка, А. В. Ліпінської, Г. П. Мельнікова, Ф. П. Філіна, Л. В. Щерби та інших.

Дана стаття посвячена вивченню семантичних особливостей термінів геодезії та кадастру, а також виокремленню лексико-семантичних полів і груп у межах даної терміносистеми.

Актуальність дослідження визначається використанням сучасних методів і матеріалів аналізу семантики термінологічних мовних одиниць геодезії та кадастру та необхідністю

виокремлення лексико-семантичних полів і груп слів, що входять до складу досліджуваної термінології.

Мета статті – визначити особливості формування та функціонування англійських геодезичних термінів на основі вивчення їх лексико-семантичних особливостей, а також поділити аналізовані одиниці на лексико-семантичні поля і групи.

Матеріалом дослідження слугує Англійсько-український геодезичний словник автори: Заблоцький Ф. Д., Заблоцька О. Ф.) та англломовні фахові видання.

Основні **завдання** статті:

1) вивчити поняття лексико-семантичного поля та лексико-семантичної групи, беручи до уваги праці відомих лінгвістів, присячені даним питанням;

2) дослідити особливості структури та вживання лексико-семантичних полів та груп термінів, що вивчаються;

3) визначити основні поняття семантичних зв'язків і відношень між термінологічними одиницями;

4) встановити специфіку явищ полісемії, омонімії, синонімії, антонімії та полісемії, а також гіперо-гіпонімічних зв'язків термінологічних одиниць геодезії та кадастру.

Одним із найважливіших показників системності мови загалом та галузевих термінологій зокрема є наявність тематичних і лексико-семантичних полів і груп слів або словосполучень. Семантичне поле є такою системою, завдяки якій здійснюється вивчення семантичних змін у мові, саме тому значна кількість вітчизняних та зарубіжних науковців концентрує свою увагу на виявленні закономірностей семантичних зв'язків між мовними одиницями та дослідженні системного характеру лексики [2, 52]. Основоположником теорії щодо даної проблеми став Й.Трір, розробивши нові принципи системного аналізу слів та використавши у своїх дослідженнях обширний фактичний матеріал. Глобальну систему мови, за Й.Тріром, можна розділити на два паралельні види полів – понятійні та словесні.

Свою теорію функціонально-семантичного поля представив також О. В. Бондарко, згідно з яким це поле компактної структури поліядерного типу, в центрі якого – ядра, а навколо групуються близька та далека периферії. Слова першої та другої периферійних зон можуть бути охарактеризовані як «вхід системи значень», через

який відбувається інформаційна взаємодія лексико-семантичної групи (ЛСГ) із «середовищем». Ядро – «вихід системи значень» у розумову сферу до поняттєвого арсеналу людського мислення [4, с. 27]. Важливо зазначити, що термінологічне поле не має визначених меж, кількість одиниць певного поля може коливатись від незначної (мікротермінополе) до великої (макротермінополе). Термінологічні одиниці групуються навколо терміна, який виражає їхнє загальне значення і є ядром поля. Залежно від ступеня смислової близькості або віддаленості відносно ядра поля терміни одного поля можуть тяжіти до центру або периферії. Лексеми, що віддалені від центру й перебувають на периферії, можуть також взаємодіяти із суміжними полями [9, с. 30].

У досліджуваній термінології геодезії та кадастру можна виділити значну кількість семантичних полів та описати їх за вищевказаним принципом. Наприклад, розглянемо термінополе геодезичних кутів та їх вимірів: **ядро поля** – **angle** (кут) - the space between two straight lines that diverge from a common point or between two planes that extend from a common line; **центр поля** включає спеціальні геодезичні терміни, що позначають різні види кутів: **angle of alteration** – кут відхилення, **angle of bend** – кут згину, **angle of slope** – кут схилу та інші; до складу **периферії** входять спеціальні геодезичні терміни більш широкого значення: **angle of sun** – висота сонця (над горизонтом), **angle of orientation** – кут орієнтування. Термінополе геодезичних кутів та їх вимірів зображене нижче.

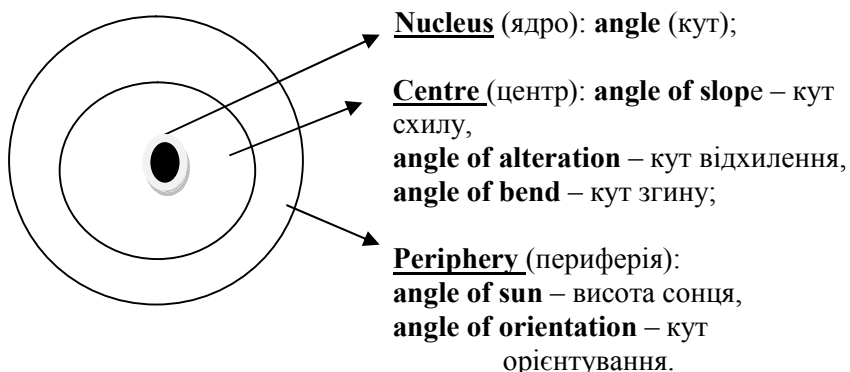

Рисунок 1. Термінополе геодезичних кутів та їх вимірів.

Таким чином, **лексико-семантичне поле**, яке виступає найбільшим парадигматичним об'єднанням, – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначувальних явищ [5, с. 211]. До його складу входять слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Лексико-семантичне поле характеризується зв'язком лексем або їх окремих значень та системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має своє місце в лексико-семантичному просторі [1, с. 11]. Для прикладу, у лексико-семантичній системі геодезії та кадастру можна виділити такі поля: поле вимірювань (field of measurements), поле інформаційних та інших геодезичних систем (field of informational and other systems), поле земельного кадастру (land cadastre field) та інші.

У межах лексико-семантичного поля виділяють лексико-семантичні групи. Питанням дослідження останніх займалися багато науковців і мовознавців. За словником лінгвістичних термінів Д. І. Ганича та І. С. Олійника, семантична група – це підгрупа слів у межах однієї частини мови, які об'єднуються спільністю значень. На думку О. С. Ахманової група семантична – це 1) підрозряд слів у межах певної частини мов, об'єднаних спільним значенням; 2) слова, об'єднані спільністю значення, безвідносно до певної частини мови [4, с. 25].

Вагому теорію ЛСГ розробив Л. Вейсгебер, називаючи ЛСГ – мовним полем, що співвідноситься із семантичною системою мови, на відміну від тематичних груп, які, на його думку, співвідносяться із зовнішнім світом. О. О. Реформатський виводить ЛСГ із поняття термінологічного поля, під яким розуміє семантичне поле, одержане на поняттєвій, а не на лінгвістичній основі, яке забезпечує той чи інший склад лексико-семантичної групи в певній синхронії розвитку суспільства та мови [4, с. 26].

На нашу думку, **лексико-семантична група** – це сукупність номенклатурних одиниць, об'єднаних певною внутрішньою організацією. Дослідження будь-якої лексико-семантичної групи базується на: вивченні складових цієї групи; здійсненні її внутрішнього членування; семантичній характеристиці компонентів, взаємовідношень між ними на підставі загальних

семантичних та диференційних ознак; дослідженні семантичних змін, які відбуваються у складі одиниць лексико-семантичної групи.

Зокрема, наприклад **поле вимірювань** включає такі семантичні групи:

1) вимірювальні прилади та інструменти: cartographical instrument, height measuring instrument, barometer, gauge, radar та інші;

2) види вимірювань: admeasurement, altimetry, ranging, angulation, planimetry, level gauging;

3) одиниці вимірювання: meters, minutes, inches, kilometers та інші.

Поле інформаційних та інших геодезичних систем охоплює:

1) системи, що стосуються кадастрових питань: Cadastral Record Management System, Cadastral Surveying Result, Map Making System, Land Administration Support System;

2) системи рівнянь: system of differential equations, system of normal equations;

3) системи величин та координат: absolute global coordinate system, system of physical quantities, barycentric coordinate system.

До поля земельного кадастру належать такі групи:

1) назви карт і планів: digital maps, domestic cadastral maps, regional map, landscape map, basic plan, city plan;

2) назви отриманих даних: graphic data, planimetric data, performance data, real-time data, relief data;

3) назви досліджень та зйомок: cadastral survey, survey on land, survey on the scale, exploratory survey та інші.

Термінологічні одиниці, як і будь-які інші елементи мови, характеризуються системністю, яка ґрунтується на різноманітних за характером семантичних зв'язках, що узагальнюються двома типами – парадигматичними і синтагматичними. Якщо синтагматичні зв'язки зовнішні за формою й експліцитні, то парадигматичні належать до внутрішніх і є імпліцитними [2, с. 52]. Парадигматика – це функціонування слова в системних зв'язках, де воно вступає в асоціативні зв'язки з іншими словами, і всі елементи якої пов'язані відношеннями зіставлення. Серед найважливіших парадигматичних відношень, які є основою мінімальних семантичних об'єднань у межах лексико-семантичних полів, слід

відмітити полісемію, явища метафоризації та метонімізації, омонімію, синонімію, антонімію та гіперо-гіпонімічні відношення [6, с. 22].

Термін може отримати нове значення в разі збереження старого, що викликає його багатозначність – полісемію. **Полісемія** є природним розширенням лінгвістичного поняття в того самого слова (словосполучення, фрази), різних інтерпретацій у того самого знака або знаків словосполучення [8, с. 187]. Полісемію термінів існуючих галузей науки та техніки можна поділити, згідно з Л. Д. Джапарідзе, на два типи: 1) зовнішню полісемію та 2) внутрішню. Під зовнішньою розуміється багатозначність загальнолітературних слів, один чи кілька лексико-семантичних варіантів яких має термінологічні значення [10, с. 99]. Наприклад: **body** в анатомії – тіло, в геодезії – поле карти (*body of map*); **table** – в комп'ютерній сфері – таблиця, в геодезії – рівень (*ground-table* – рівень місцевості). Під внутрішньою полісемією розуміється полісемія слів, усі лексико-семантичні варіанти яких мають термінологічні значення, тобто полісемія власне термінів. Наприклад: **pole** – 1) полюс; 2) рейка; **radius** – 1) радіус, 2) лімб (кутомірного приладу).

Значення багатозначного слова поділяють на прямі та переносні, останні, у свою чергу, відбуваються за подібністю чи контрастом і називаються метафорою або, за суміжністю, метонімією [8, с. 187]. **Метафора** – це семантичний процес, де форма мовної одиниці переноситься з одного референта на інший на підставі тієї чи іншої подібності предметів чи понять у свідомості мовця. Принципова відмінність між метафорою та смисловою аналогією в тому, що в першому випадку відбувається перехід мовного знака з одного семантичного розряду в інший, а в другому – розвиток його значення в рамках одного і того ж розряду [2, с. 208]. У зв'язку зі зміною значення вихідного слова і виникненням слів чи словосполучень із новим значенням у результаті метафоризації виникають семантичні інваріанти слова [3]. Наприклад: **leg** – у загальноповсякденній мові нога, тоді як *leg of a right triangle* – катет, *leg of compass* – ніжка циркуля, *active leg* – активна ділянка маршруту; **face** – у повсякденному мовленні означає обличчя, проте в досліджуваній термінології має дещо інше значення: *face left* – круг “ліво”, *face right* – круг “право”, *map face* – поле карти; лексична одиниця **key** всім зрозуміла як ключ,

але *key to grids* означає схему переходу від однієї сітки координат до іншої, *to key to a map* – прив'язуватися до карти.

Метонімічне зіставлення предметів відбувається за ознакою суміжності, тобто належності їх до одного кола явищ, до понять одного порядку, пов'язаних часовими, просторовими, причинно-наслідковими та іншими відношеннями. Метонімія відображає постійні контакти між об'єктами й типізується, створюючи семантичні моделі багатозначних слів [11, с. 9]. Що стосується метонімічних перенесень в англійській геодезичній термінології, то кількість термінів, утворених цим способом, значно менша, ніж термінів-метафор, і в більшості випадків базується на таких типах переносів номінацій: частина – ціле, ціле – частина, зміст – форма, причина – наслідок, місце походження – продукт, конкретна назва – абстрактна, дія або стан – суб'єкт, власне ім'я дослідника, предмет тощо. Наприклад: *Vernier* – вернер, пристрій, призначений для підвищення точності відліку шкали вимірювальних приладів; *to computerize cadastral book information* – комп'ютеризувати кадастровий реєстр (увести дані у комп'ютер); *systematic cadastre* – спосіб реєстрації кадастрових даних у межах систематичного кадастру.

Від багатозначних слів значно відрізняються **омоніми** – слова, однакові за формою, але різні за лексичним значенням. Омоніми утворилися внаслідок випадкового збігу форм слів, їх значення легко розрізнити у словосполученнях та реченнях [8, с. 188]. На думку О. І. Павлової внутрішньогалузева термінологічна омонімія найменш поширена в термінології, якій притаманна міжгалузева термінологічна омонімія, що є результатом процесів, які відбуваються в різних галузях науки та техніки, вона має дві обов'язкові ознаки: 1) закріплення за термінами різних дефініцій та 2) функціонування термінів у різних терміносистемах [10, с. 104]. Наприклад: *beat*: у музиці – такт, ритм, в економіці – збитки, у медицині – пульсація, у політехнічній галузі – удар, в геодезії – коливання маятника; *release* у військовій справі – демобілізація, в економіці – випуск (товарів), в юриспруденції – звільнення, у медицині – виділення, в автомобільній сфері – розмикання, розседнування, у досліджуваній термінології – розсекречення (карти).

Синонімія – це бінарне відношення, в якому знаходяться будь-які два рівнозначні, але не тотожні вирази [8, с. 198]. Слід

зазначити, що в межах терміносистеми геодезії та кадастру явище синонімії трапляється доволі рідко (X -coordinate = X -standard – абсциса; albedo=reflectance – альbedo; cartograph=mapmaker – картограф).

Антонімія термінів – це мовне явище, при якому два терміни мають протилежні значення [8, с. 200]. Антонімія в терміносистемах вважається скоріше бажаним явищем, ніж навпаки, адже вона сприяє виконанню вимог однозначності та системності, не заважає термінам виконувати свої функції, сприяє простоті та ясності термінології, особливо якщо два протилежних поняття виражаються двома словами чи словосполученнями протилежними за значенням та структурою [10, с. 115]. До антонімів досліджуваної термінології належать такі: **semi-major axis (велика піввісь) – semi-minor axis (мала піввісь)**; left-hand border (західна рамка (карти) – right-hand border (східна рамка (карти)); high latitudes (високі широти) – low latitudes (низькі широти); ascending node (висхідний вузол) – descending node (низхідний вузол).

Важливим явищем у кожній термінології, зокрема й геодезичній, є **гіперо-гіпонімія** – ієрхічна організація елементів у семантичному полі, що ґрунтується на родо-видових відношеннях у лексико-семантичній системі і являє собою включення однорідних одиниць у відповідний клас найменувань. Слова, які відповідають видовим поняттям, виступають як гіпоніми стосовно слова, співвіднесеного з родовим поняттям – гіперонім, і як співгіпоніми по відношенню один до одного [10, с. 118]. Так, гіперонім cadastral включає в себе такі гіпоніми: cadastral fields, cadastral surveying, cadastral numbers, cadastral plan та інші. До гіпероніму data належать гіпоніми graphic data, planimetric data, descriptive data, gravimetry data та інші. Родовидова ієрархія геодезичних об'єктів зумовила появу низки термінів словосполучень, у яких родова належність виражена іменником, а видова характеристика – прикметниками, як власномовними, так іншомовними. Гіперонім records (іменник) охоплює гіпоніми: cartographic records, survey records, field records.

Отже, в результаті проведеного лексико-семантичного аналізу сучасної геодезичної терміносистеми, члени якої є сукупністю термінів, пов'язаних один з одним на поняттєвому, лексико-

семантичному, словотвірному і граматичному рівнях, було виявлено, що будь-яке лексико-семантичне поле геодезичних найменувань постає як організована система взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, об'єднаних у лексико-семантичні групи і лексико-семантичні підгрупи, що визначались на підставі денотативних ознак. Доведено існування в її межах таких загальномовних явищ, як полісемія, метафоризація, метонімія, омонімія, синонімія, антонімія та гіперо-гіпонімія.

Перенесення значення терміна за подібністю та суміжністю (метафора й метонімія), а також синонімія не є поширеними джерелами розвитку лексичного складу англійської геодезичної термінології, хоч і займають вагоме місце в утворенні таких термінів, які важко сформулювати із використанням структурних способів термінотворення. Гіперо-гіпонімія, яка є самостійною лексико-семантичною категорією, також має свою мовну специфіку в досліджуваній термінології, адже відношення належать до найуніверсальніших парадигматичних відношень, за допомогою яких може бути структурований як словниковий склад національної мови в цілому, так і його спеціальна, тобто термінологічна, лексика.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо аналіз синтагматичних відношень між мовними одиницями в межах лексико-семантичної системи англійської термінології геодезії та кадастру, які ґрунтуються на лінійному характері мови, вивчаються за допомогою контекстуального, трансформаційного, дистрибутивного та інших видів аналізу.

Список літератури

1. Бронських С. В. Польовий підхід щодо вивчення лексичної системи мови у форматі дослідження «понятійного поля» / С. В. Бронських // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острого: Видво Національного університету “Острозька академія”. – Вип. 24, 2012. – С. 10–13.
2. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія / Р. І. Дудок. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана-Франка, 2009. – 358 с.
3. Корженко В. Я. Деякі структурно-семантичні особливості термінологічної лексики машинобудування / В. Я. Корженко, З. П.

Корженко // Лінгвістичні дослідження : збірник. наук. пр. /за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Харків : ХДПУ, 2001. – Вип. 7. – С. 25–28.

4. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : монографія / І. М. Кочан.– Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 519 с.

5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Центр “Академія”, 2001. – 368 с.

6. Кронгауз М. А. Семантика: учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб.заведений / Максим Анисимович Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр: «Академия», 2005. – 352 с.

7. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.

8. Ліпінська А. В. Науково-технічна термінологія: навч. посіб. для дистанційного навчання / А. В. Ліпінська: /за ред. акад. М. І. Жалдака – К. : Університет «Україна», 2007. – 219 с.

9. Нікуліна Н. В. Термінознавство: Лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування : навч. Посібник / Н. В. Нікуліна.– Харків : ХНАДУ, 2006. – 144 с.

10. Павлова О. І. Основи термінознавства : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Павлова. – Рівне : Волинські обереги, 2001 – 200 с.

11. Стоянова І. Ф. Лексико-семантична система англомовної травматологічної термінології : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.02.04 „Германські мови ” / І. Ф. Стоянова;– Одеса, 2007 – 12 с.

12. Заблоцький Ф. Д. Англійсько-український геодезичний словник. / Ф. Д. Заблоцький, О. Ф. Заблоцька; за ред. Б. Є. Рицара– Львів : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2010 . – 360 с.

13. Considerations implementation systematically cadastre. /C. Păunescu, I. C. Ciuculescu, I. E. Barbusoiu // University “1 Decembrie 1918” of Alba Iulia GeoCAD 2012. [Electr. res] – access mode: (www.uab.ro).

14. Sungeon Hong. Integration Model Design Strategy for Cadastral Information System: Case Study of a Cadastral Management System in Korea. International Journal of Software Engineering and Its Applications Vol.7, No.5 (2013). P.423–434.